

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi**Article Type:** Research article**Geliş Tarihi:** 06.12.2022**Submitted:** 06.12.2022**Kabul Tarihi:** 21.03.2023**Accepted:** 21.03.2023

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1215192>

Ahmet DOĐAN¹ Tanju ATEŐ²

SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURUMSALLAŞMA DÖNEMİNDE SAFEVİ ŞAHLARININ SEYYİDLERLE İLİŞKİLERİ

Öz: Seyyidler, Hz. Muhammed soyuna mensubiyetleri nedeniyle Müslümanlar arasında hürmet duyulan kimselerdir. Bazı devletler ise Seyyidlerin bu konumundan istifade etmek için onlarla yakın iliŐki kurmuşlar ve bu sayede onların gücünden istifade ederek meşruyetlerini güçlendirmişlerdir. Bu devletlerden bir tanesi de İran Coğrafyasında egemenlik kuran Safevilerdir. Kızılbaş konargöçer kabileler tarafından kurulan Safevi Devleti'nin kuruluş döneminde yeterli miktarda din adamı yoktu. Bu nedenle devlet yöneticileri bu ihtiyacı ilk önce bölgede bulunan Seyyid ulemâlarla akabinde ise komşu coğrafyalardaki Şii Seyyid ulemaları İran'a davet ederek gidermeye çalışmışlardır. Bu nedenle kısa süre içerisinde önemli miktarda Şii ve Seyyid nüfus bölgeye göç etmiştir. Devletin kurucusu olan Şah I. İsmail'in Şiiiliği resmi mezhep olarak ilan etmesiyle birlikte bölgede dengeler değişmeye başlamış, Sünni nüfus azalırken Şii nüfus hızla artmaya başlamıştır. Özellikle Sünni inanca sahip Osmanlı Devleti ve Özbek Hanedanlığı ile yapılan mücadele içerde Safevi şahlarının Şiiilere ve özellikle de Şii Seyyid ulemaya daha sıkı sarılmasına neden olmuştur. Çünkü Şii Seyyid ulemaya verilen her türlü destek şahların ve devletin meşruyetinin sağlanmasında önemli bir işlev görmüştür. Bu nedenden dolayı da Şah I. İsmail, Şah I. Tahmasb ve Şah Muhammed Hudâbende zamanında önemli dini ve idari makamlara Şii Seyyid ulemâ atanmış, Şii Seyyidler her bakımdan desteklenmiştir. Safevi Devleti'nin en önemli şerri', kazaî-hukukî makamları olan Sadâret, Şeyhülislâm, Kazii'l-Kuzzât, Kadı ve Mollabaşılık gibi makamlar Şii Seyyid zümrelerin uhdesine verilmiştir. Şii Seyyid ulemaya destek vermeyen Şah II. İsmail gibi hükümdarların ise hükümranlığı kısa sürmüştür. Seyyidlik, Safevi hanedanının meşruyetinin güçlenmesini kolaylaştırdığı gibi İran Coğrafyasında Şiiiliğin resmi mezhep olarak yayılmasını ve İran milli kimliğin ortaya çıkmasına da

¹ Dr, adogan1299@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2685-957X>

² Dr, tanjuu_21@hotmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2401-391X>

Safevi Devleti'nin Kurumsallaşma Döneminde Safevi Şahlarının Seyyidlerle İlişkileri

katkı sağlamıştır. Zira dini bürokrasinin gelişmesine büyük oranda katkıda bulunan seyyidler, Şiîliğin halk tabanına yayılmasını kolaylaştırmışlar ve Safevi şahlarından almış oldukları siyasi ve ekonomik destekle birlikte 1500'lü yıllara kadar Sünnî bir coğrafya olan İran'ı Şiîleştirmişlerdir. Bu çalışmayla birlikte Safevî Devleti'nin kurumsallaşma (M.1501-1587) döneminde şerri'-kazaî-hukuki bürokraside Seyyidlerin konumu, nüfuz ve otoritesi Safevi kronikleri esas alınarak irdelenmiştir. Bu sayede Safevi Devleti'nin kurumsallaşma süreci olarak da adlandırılabilir olan 16. Yüzyıl İran'ında Seyyidler üzerinden yürütülen Şiîleştirme faaliyetlerinin günümüz İran milli kimliğinin oluşmasına katkısı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safeviler, Seyyidler, Şiîlik, Sadr, İran

**THE RELATIONS OF THE SAFEVI SHAHHOLDS WITH THE SAYYIDS
DURING THE INSTITUTIONALIZATION PERIOD OF THE SAFEVI
STATE**

Abstract: Sayyids, who are respected and honored among Muslims because of their belonging to the lineage of Muhammad. On the other hand some states, established close relations with the Sayyids in order to take advantage of this position and thus strengthened their legitimacy by taking advantage of their power. One of these states is the Safavids, who established sovereignty in the Iranian Geography. The Safavid State, which was founded by Qizilbash nomadic tribes, did not have sufficient number of clergy during its establishment. For this reason, state administrators tried to meet this need by first inviting Sayyid ulama in the region and then Shiite Sayyid ulama in neighboring geographies to Iran. For this reason, a significant amount of Shiite and Sayyid populations migrated to the region in a short time. With the declaration of Shi'ism as the official sect by Shah I. Ismail, the founder of the state, the balances in the region began to change, while the Sunni population decreased, the Shiite population began to increase rapidly. The struggle with the Ottoman State and the Uzbek Dynasty, which had Sunni beliefs, caused the Safavid shahs to cling more tightly to the Shiites and especially to the Shiite Sayyid ulema. Because all kinds of support given to the Shiite Sayyid ulama played an important role in ensuring the legitimacy of the shahs and the state. For this reason, Shiite Sayyid scholars were appointed to important religious and administrative offices during the reign of Shah Ismail I, Shah I. Tahmasb and Shah Mohammed Hudabende, and Shiite Sayyids were supported in all respects. The most important evil, accident-legal authorities of the Safavid State, such as Sadaret, Şeyhülislâm, Kazîü'l-Kuzzât, Kadı and Mollabaşı, were given to the Shiite Sayyid groups. Shah II, who did not support the Shiite Sayyid ulama. The reign of rulers like Ishmael, on the other hand, was short-lived. Sayyidism not only facilitated the strengthening of the legitimacy of the Safavid dynasty, but also contributed to the spread of Shi'ism as an official sect in Iran and the emergence of Iranian national identity. Because the Sayyids, who greatly contributed to the development of the religious bureaucracy, facilitated the spread of Shi'ism among the people, and with the political and economic support they received from the Safavid shahs, they Shiiteized Iran, which was a Sunni geography until the 1500s. With this study, the position, influence and authority of the Sayyids in the sharia-kazaî-legal bureaucracy during the institutionalization period of the Safavid State (M.1501-1587) was examined on the basis of the Safavid chronicles. In this way, the contribution of the Shiite activities carried out through Sayyids in 16th century Iran, which can also be called the institutionalization process of the Safavid State, to the formation of today's Iranian national identity has been revealed.

Keywords: Safavids, Sayyids, Shiism, Sadr, Iran.

(ATAD)

GİRİŐ

İran, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıő, binlerce yıllık köklü devlet geleneğine ve kültürüne sahip önemli bir coğrafyadır. Bu coğrafyada hem İslâmiyet öncesinde hem de İslâmiyet sonrasında birçok devlet kurulmuő ya da bölgeye hâkim olmak için egemenlik mücadelesi verilmiştir. Medler, Persler ve Sasaniler İslâmiyet öncesinde bölgede kurulan önemli devletlerdir. Hz. Ömer zamanında Sasanilerin ortadan kaldırılması ile birlikte bölgede İslâm kültürü egemen olmaya başlamış ve kısa süre içerisinde burada İslâm devletleri kurulmuőtur. Yine İran'ın sahip olduğu coğrafi konum ve ılıman iklim, doğudan batıya göç eden Türk kökenli toplulukların da bölgede egemenlik mücadelesine giriőmesine neden olmuştur. Samanoğulları, Abbasiler, Emeviler, Gazneliler, Selçuklular, Harzemőahlar, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Kaçarlar İslâmiyet'ten sonra İran'da egemen olan önemli İslâm ve Türki devletlerdendir.³

İran'da kurulan ilk İslâm devletlerine bakıldığı zaman önemli bir kısmının Sünni inanca sahip olduğu, bölge halkının önemli bir kısmının da yine Sünni oldukları görölmektedir. Şiî inancına sahip Müslümanlar; Kum, Kaşan, Mâzenderan, Meşhed, Niőabur, Deylem, Taberistan, Kazvin gibi őehirlerde dağınık olarak yaşamaktaydılar.⁴ Bu bölgeler içerisinde yer alan Deylem, IX. Yüzyıldan itibaren Zeydiyye gibi Şiî muhalif grupların etkisi altındaydı.⁵ Safevi Devleti zamanına kadar da Şiîler bölgede dağınık halde yaşamaya devam etmiőtlerdir.

Safevi Devleti ise Şah İsmail tarafından kurulmuőtur. Şah İsmail, 1501 yılında Akkoyunlu Hükümdarı Elvend Mirza'yı Nahçıvan yakınlarındaki Şerûr Savaşı'nda yenilgiye uğratarak Tebriz merkez olmak üzere İran'daki tüm Azerbaycan'a hâkim olarak Safevi Devleti'ni kurmuştur.⁶ Şah İsmail, akabinde 1509 yılında diğer Akkoyunlu hükümdarı Murat Mirza'yı Almakulağı Savaşı'nda mağlup ederek İran'ın tamamında hâkimiyet saęlamıőtir. Bu esnada

---

³İran Coğrafyasında kurulan devletler hakkında Bkz. Mirza Bala, "İran, Tarihi Bakıő", *İA*, C.5/2, MEB, 1997,s.1015-1028; Esko Naskali, "İran, Tarih", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.394-395; Tahsin Yazıcı, "Safeviler", C.10, İstanbul 1967, s.53-59; Osman Gazi Özgüdenli, "İran, Fetihden Safevilere Kadar", *DİA*; C.22, İstanbul 2000, s.395-400.

⁴ Fiğlalı, *a.g.m.* ,s.394-395.

⁵ Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.m.* ,s.397.

⁶İskender Bey Münşi, *Tarih-i Âlem Ara-yi Abbasi*, Haz. İrec Afşar, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1387, C.I, s. 143; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s.273; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, C.11, MEB, 1979, s. 276; Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, C.35, İstanbul 2008, s.452.

da İran coğrafyasının ekseriyeti Sünni mezhebinde olup Şiîler azınlıktaydı.⁷ Safevi Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail ise küçük yaştan beri Safeviye tarikatının şeyhi idi. Bu nedenle de Şah İsmail, devletinin sınırları içerisinde Şiîliği yaymak için mücadeleye başlamıştır. Şah İsmail bu bağlamda Sünni Akkoyunlu Devleti'nin mirası olan İran coğrafyasını kılıç zoruyla Şiîleştirme çalışmasına girişti. Fakat sadece güç kullanarak bunu kalıcı hale getirmek zordu. Bu nedenle Şah İsmail ve halefleri olan Safevi Şahları, İran coğrafyasını Şiîleştirme çalışmalarında Şiî ulemâlardan istifade etmişlerdir. Özellikle de Şiî ulemâ içerisinde yer alan ve Seyyid olarak adlandırılan ulemâ ve âlimler bölgede Şiîliğin yayılmasında son derece etkili olmuşlardır.⁸

Sözlükte “ *Efendi, ağa, mevla, ileri gelen, baş, reis, server*”⁹ gibi anlamlara gelen “*seyyid*” kelimesi aynı zamanda Hz. Peygamber'in lakaplarından birisidir. Hz. Peygamber'e “*Seyyidü'l- halk, seyyid-i kâinat, seyyid-i nev-i beşer*” gibi unvanlar verilmiştir.¹⁰ Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma için de “*Seyyidetü'n Nisa*” unvanı kullanılmıştır. Hz. Hasan'a ise bizzat Hz. Peygamber tarafından seyyid unvanı verilmiştir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ise Seyyideyn olarak anılmışlardır.¹¹ Bahsi geçen tüm bu nedenlerden dolayı da İslam toplumunda Peygamber'in soyunu sürdüren ve Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın evliliğinden doğan kişileri nitelemek için Seyyid ve Şerif unvanı verilmiştir. Seyyid ve Şeriflere hürmet etmek de Hz. Muhammed'in evladına saygı göstermek manasına geldiği için Müslümanlar arasında her zaman itibar görmüşlerdir. Sünnîler başta olmak üzere diğer mezheplercede sevilen ve hürmet gösterilen Seyyidlerin Şiî inancında ise ayrı bir önemi vardır. Zira Şiîlere göre dini ve siyasi otoriteyi şahsında birleştirdiğine inanılan imamlar Peygamber soyundan gelmektedir ve dolayısıyla da Peygamber soyundan gelen Seyyidlerle akrabadırlar ve bu nedenle de Seyyidlere saygı duyulmalıdır.¹² Safevi Şahları da bu nedenlerden dolayı kurumsallaşma

⁷İskender Bey Münşi, *a.g.e.*, s.145-149; Abdülhüseyin Nevai, *İran ve Cihan: Ez Moğol Ta Kaçariye*, Müesses-i Neşr-i Hüma, Tahran 1366, s. 202-206.

⁸Hasan Allahyarî, “*Tehlil-i Tarih-i Muhacerat-ı Sadat Ez İnan be Hind der Asr-ı Safevi: Ba Takid-i ber Teneşay-ı Deruni ve Biruni-yi Sadat*”, *Mütalaat-ı Tarih-i Ferhengi*, Tabistan 1395, 7/28, s.3.

⁹Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1996, s.755.

¹⁰Roger Savory, *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s. 67-70.

¹¹Mustafa Sabri Küçüköçü, “*Seyyid*”, *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s.40-43.

¹²Tahsin Yazıcı, “*Safevîler*”, s.54-56; Babak Javanshir, *İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 266-269.

döneminde Seyyidler ve Seyyid ulemâlarla ilişkilerini geliştirmiş ve onları himaye etmiştir. Hatta Safevi Şahları bu bağlamda seyyidlik iddiasında da bulunmuşlardır. Safevi Devleti tarihini ele alan birçok kronikte bu durum açıkça belirtilmiştir. ¹³ Bunlardan biri olan Mirza Bey Cunabedî, “*Ravzetü’s Safevi*” adlı eserinde,

“*Neseb-ı Padişah-ı Merhûm, beş vasıta ile Hazret-i Vilayet-i Mertebet Keramet Menkıbet, Hidayet destgâh, Halayık Penâhü’l Münteseb, Şeyh Safiyüddin Ebu’l-Feth İshak Erdebilî ve Silsile-yi Âbâ-yı Azamı yedinci İmam Musa El-Kazım’a dayanır. Ebul Muzaffer Sultan Şah İsmail İbn-i Şah Haydar İbn-i Sultan Cüneyd İbn-i Sultan İbrahim İbn-i Şeyh Hâce Ali İbn-i Sadreddin Musâ İbn-i Şeyh Safiyüddin İshak İbn-i Şeyh Emineddin Cebrail İbn-i Şeyh Salih İbn-i Reşid Muhamedü’l Hâfız İbn-i Avez İbn-i Firuz Şah Zerrin Külâh İbn-i Muhammed İbn-i Şerefşah İbn-i Muhammed İbn-i Hasan İbn-i Muhammed İbrahim İbn-i Ca’fer İbn-i İsmail İbn-i Muhammed Ahmed Arabî İbn-i Ebu’l-Muhammed Kasım Hamza İbn-i Muza El-Kazım*” ¹⁴ şeklinde Şah İsmail’in soyunu Şiilerin yedinci imamı olan Musa El-Kazım’a dayandırmıştır. Şah İsmail gibi kendi soyunu seyyidlere bağlamaya çalışan Safevi şahları da seyyidlik makamının gücünden de istifade etmek için bölgede bulunan Seyyidlerle yakından ilgilenmişler, onlara maddi ve manevi imkânlar sağlamışlar, ülkelerindeki seyyid türbelerini ve ziyaretgâhlarını korumuşlar ve bu sayede meşruiyet kazanmaya çalışmışlardır. ¹⁵

Yukarıda kısaca izah edilmeye çalışılan anlayış, Safevi Hükümdarları’nın iktidâr alanlarını genişlettiği gibi ihtiyaç duyulan şerri’-kazâi-hukukî bürokrasinin genişlemesini de sağlamıştır. Bu nedenle çalışmada birinci elden tarihi kaynaklar ışığında Şah İsmail, Şah Tahmasb, Şah II. İsmail ve Şah Muhammed Hudâbende zamanında Safevi Şahlarının İran coğrafyasında bulunan Seyyidlerle ilişkisi

---

¹³ Safevilerin soyunu Seyyidlikle ilişkilendiren bazı kronikler şunlardır: Kadı Ahmed İbn-i Şerefeddin El Hüseyin-i el Hüseyin-i Kumî, *Hülasetü’t-Tevârih*, Haz. İhsan Eşraki, İntişârât-ı Danışgâh-i Tahran, Tahran 1384; Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü’t Tevârih*, Haz. Abdül Hüseyin Nevâyî, İntişârât-ı Babek, C.III,, Tahran 1357, s.10; Yahya ibn-i Abdülatif El Hüseyin El Kazvinî, *Lebbut Tevarih*, İntisarât-ı Müessesesi Haver, Tahran 1314. s.235-236; Şah Tahmasb Bin İsmail Safevi, *Tezkire-i Şah Tahmasb*, İntişarat-ı Şark, Tahran 1363, s. 19-22; Abdi Beğ Şirazî, *Safeviler: Tekmiletü’l Ahbâr*, Haz. Şefaattin Deniz, Hasan Asadi, İstanbul 2009, s.79-80.

¹⁴ Mirza Bey Cunabedî, *Ravzetü’s Safeviye*, Haz. Gulam Rıza Tabatabâyî Mecid, Mecmu’-yî İntişârât-ı Ebedî ve Tarih, Tahran 1378, s.67-68.

¹⁵ Seyyid Haşim Akaçeri, *Mukaddeme-i Ber Münasebat-ı Din u Devlet Der İran Asr-ı Safevi*, Tahran 1389, s.125-127.

incelenerek Safevi Devleti'nin kurumsallaşma aşamasında Seyyidlerin rolü ortaya konmuştur.

1. Şah I. İsmail Devri

Şah I. İsmail, Safevi Devleti'nin kurucusu ve ilk şahıdır. Şah İsmail, Elvend Mirza'yı Şerûr Savaşı'nda yenilgiye uğrattıktan sonra hızlı bir şekilde teşkilatlanma çalışmalarına başlamış, devlet teşkilatının temellerini atmıştır. Bu bağlamda Gazneli, Selçuklu, İlhanlı, Timurlu, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi devletlerin teşkilatını örnek alarak Türk aşiretlerini askeri sistem içerisine, Farisileri idari-siyasi sisteme, Seyyid ve müctehid¹⁶ Şii ulemâları ise şerri'-kazaî-hukuki makamlara ta'yin etmiştir.

Seyyidler, Safevi Devleti'nin kurulmasından çok önce, İslâm'ın ilk asrından başlayarak İran coğrafyasına göç etmişler ve halk nazarında saygın ve seçkin bir konuma sahip olmuşlardır.¹⁷ Bunlar yerleşik Seyyid ulemâ olarak adlandırılmışlardır. Deşteki, Şerifi, Encûyî, Nimetullahî, Esterâbâdî, Nurbehşî, Muşâşî, Rezevî, Seyfî, Şehristanî ve Marâşî gibi aileler bu yerleşik Seyyid ailelerden bazılarıdır. Şah İsmail tarafından Safevi Devleti'nin kurulması ve Şah'ın Şiilere ve seyyidlere göstermiş olduğu ilgi ve alaka Kumune, Hillî, Behrânî, Amilî, Kerekî, Cezâyirî, Katifî gibi Şii seyyid ulemâ ailelerin ve zümrelerin İran coğrafyasına göç etmesine ve bölgede Şiiliğin yayılmasına öncülük etmiştir.¹⁸

Şah İsmail; Şiiliği, devletinin resmi mezhebi ilan etmiş ve Şiiliği ilmi ve teorik boyutta insanlara anlatmak için mücadeleye girişmiştir. Fakat bu esnada İran'da Şiilik hâkim mezhep değildi. Bu nedenle Şah İsmail, Şiiliği Safevi ülkesinde yaymak için Cebel-i Amol, Katif, Bahreyn, Hille, Atâbât-ı Âliyât, Bahreyn gibi Şiilerin yoğun olarak yaşadığı ve Caferi mezhebinin hâkim olduğu merkezlerden Şii Seyyid ulemâları ve müctehit ulemâları İran'a davet etmiştir.¹⁹ Birçok

¹⁶ Müctehid, nassın lafız, mâna ve bilinçli boşluklarında gizli şer'î-amelî ahkâmı ortaya çıkarmaya yönelik çalışmaları yürüten ulemaya verilen addır. Müctehid kelimesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. H.Yunus Apaydın, "İctihad", DİA, C.21, İstanbul 2000, s.432-445.

¹⁷A.H. Morton, Michele Membré, Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542), by The School of Oriental and African Studies, University of London, London 1993, s.20.

¹⁸Sâm Mirza-yı Safevi, *Tuhfe-i Sâmî*, Haz. Fatma Enguranî, Tahran1389, s.32-39.

¹⁹Tufan Gündüz, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 221-222.

Seyyid'de Şah İsmail'in davetine icazet ederek Safevi ülkesine göç etmiştir. Bunlardan biri olan Seyyid Taceddin Halebî, Şam'dan Safevi ülkesine göç ederek Şah İsmail'in ihsan ve hürmetine nail olmuştur. Yine Herat'ta bulunan Seyyid Abdulvehhabi, Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra Şah İsmail'in davetine icazet edip Tebriz'e gelerek Safevi Devleti'nin hizmetine girmiştir.²⁰ Seyyid Taceddin ve Seyyid Abdulvehhabi gibi Seyyid ulemâ ve müctehitler İran'daki yerel Şiî ulemâ ile birlikte Şiîliğin temel dinamiklerini ortaya çıkarmışlar, birçok eser te'lif ederek İran'ın fikri ve teorik olarak Şiîleşmesine katkı sağlamışlardır.²¹ Caferi fıkhnın yayılması için Mutahhar El-Hillî, Kadı Nasrullah Zeytunî gibi Şiî ulemâlar tarafından İmamiye fıkhnı esâs alan eserler kaleme almıştır.²²

Şah İsmail zamanında İran coğrafyasında bilinçli bir şekilde Şiîlik propagandası yapılmış, sosyal ve kültürel alanlarda Şiî söylemleri ve sembolleri ön plana çıkartılmıştır. Yine bu bağlamda Sünni mezhep mensuplarını bastırmak amacıyla İnşâdü'l-Menâkıb, Aşure Matemî, Şiî Ezanı, Üç Halife, Hz. Aişe ve sahabeye lanet okuma gibi katı Şiîlik anlayışı ile Şiîleştirme çalışmalarına devam edilmiştir. Bunlara ilaveten Şah I.İsmail, Sünniliği baskılamak ve Şiîliği yaymak için güç kullanmış; Tebriz, Hemedan, Kaşan, İsfahan, Şiraz, Yezd, Mâzenderân, Gilan ve Horasan gibi bölgelerdeki Sünni mezhebine mensup otuz bine yakın insana baskı uygulamış, birçok Sünni ve ulemâyı öldürmüştür. Özellikle bunlar içerisinde yer alan ve Sünni mezhebin önemli Seyyid ve ulemâlarından olan Hafız Zeyneddin ve Herat Şeyhülislâmı Sadreddin Taftazanî oğlu Seyfeddin Ahmedî korkunç şekilde katledilmiştir. Rumlu Hasan, Herat Şeyhülislâm'ının öldürülmesini eserinde "*Yorum, hadis ve fıkıh biliminde çağının otoritesi olan Heratlı Şeyhülislam, Sultan Hüseyin Mirza döneminde, yaklaşık otuz yıl Horasan'ın şeyhülislamı idi. Ramazan ayında Hakan İskender Şan'ın buyruğuyla Sünnî olduğu*

---

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, C. III, Ankara 1995,s.60-62; Şah I. İsmail'in Şii mezhebinde bir devlet kurması Sünni âlemini temsil eden Osmanlı Devleti'ni huzursuz etmiştir. Zira hem Şiîlik çalışması hem de Anadolu'nun iç kısımlarında bulunan bazı Kızılbaş Türkmenlerin Safevilere teveccüh göstermesi Osmanlı Devleti açısından tehlike arz etmekteydi. Bu nedenle Osmanlı Padişah'ı Yavuz Sultan Selim bu tehlikeli duruma son vermek için harekete geçmiş ve Şah I. İsmail'e mektup yazarak "*Sünnet-i Seniyye*" yi kabul ve tövbe etmesini istemiştir. Şah İsmail'in bu teklifi kabul etmemesi üzerine de iki taraf arasında 1514 tarihinde Çaldıran Savaşı meydana gelmiştir. Bkz. Feridun Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I: Bayezid (II), Yavuz, Kanuni*, İstanbul 2011, s. 66-67.

²¹Gündüz, *Seyyâhların gözüyle...*, s.223-226.

²² Colin P. Mitchell, *The Practice Of Politics in Safavid Iran: Power, Religion and Rhetoric*, I. B. Tauris, London 2009, s.145-147.

gereğesiyle öldürüldü"²³ şeklinde aktarmıştır. Şah İsmail'in baskıyla Şiîliği yayma çalışması hızla devam etmiş, Bağdat halkı da bundan payını almıştır. 1508 tarihinde Bağdat, Şah İsmail tarafından ele geçirilmiş ve bu esnada burada bulunan İmam Ebu Hanîfe ve Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî türbeleri başta olmak üzere Sünni mezhebine mensup çok sayıda şahsiyetin türbeleri yakılıp yıkılmış, birçok Sunni lider katledilmiştir. Atâbat-ı Aliyat'taki Şiî ulemâların türbeleri ise onartılıp koruma altına alınmıştır.²⁴ Ayrıca Şah İsmail tarafından Bağdat'ta Mûsâ el-Kâzım için bir türbe yaptırılmış ve şehre "*halîfetü'l-hulefâ*" unvanıyla bir vali ta'yin edilmiştir.²⁵

Şah I.İsmail, seyyidleri her bakımdan desteklemiş, onları devletin önemli makam ve mevkilerine atamıştır. Özellikle Sâdât-ı Kumune, Sâdât-ı Vehhabiyye, Sâdât-ı Rezeviyye, Sâdât-ı Marâşîye, Sâdât-ı Muhtariyye gibi Şiî seyyid aileler desteklenerek Safevi Devleti'nde dini, siyasi ve idari önemli makamlara getirilmişlerdir.²⁶ Birçok Şiî Seyyid; İ'timâd-üd-saltane, vekil-i nefsi-i hümayun, sadâret, şeyhülislâmlık, kadiaskerlik, niyâbet, muhtesib, daruga, divan beyi, müderislik gibi önemli makamlara ta'yin edilerek Divan-ı Hümayun hiyerarşisinde yükseltilmişlerdir. Özellikle şerri'-kazaî-hukuk içerisinde bulunan makamlar Şiî seyyidlerin uhdesine verilmiştir. Bunlar içerisinde yer alan Sadâret makamı, Safevilerde dini bürokrasisinin en yüksek makamıdır. Şah İsmail bu makama da Şiî seyyid ulemâlar ta'yin etmiştir. Bunlardan biri Mir Seyyid Şerif Şirazî Cürcanî'dir.²⁷ Mir Seyyid Şerif Şirazî Cürcanî'nin Sadâret Makamına sadr ta'yin edilmesi Kadı Ahmed Gıffarî Kazvinî'nin Cihanârâ adlı eserinde "*Sadâret Makamı tam bir serbestiye (men heysü'l istiklal) seyyidlerin yüksek derecelerinden, ulemâların fazıllarından ve kemalat sahibi ve aslen Şirazlı ve baba tarafından yüce şahsiyetli ve seyyidlerden Muhammed İbn-i Zeyd Vali Mâzenderanî ve anne tarafından Emir Seyyid Şerif Cürcanî'nin torunlarından olan Mir Seyyid Şerif İbn-i Taceddin İbn-i Emir Murteza İbn-i Mir Taceddin Ali Esterabadî'ye verildi. Ve o*

²³Hasan Bey Rumlu, *a.g.e.*, C.III, s.126.

²⁴Doğan Kaplan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 152-156.

²⁵Abdulaziz ed-Dûri, "Bağdat", *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.433.

²⁶İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.55-60.

²⁷Mir Seyyid Şerif Şirazî Cürcanî (Ö.921/1514)Çaldıran Savaşı esnasında hayatını kaybetmiş, Şiîliğin önde gelen savunucularından biridir. Osmanlı medreselerinde eserleri okutulan ve Sünniliğin önde gelen savunucularından olan ve tam adı Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf ez-Zeyn Ebu'l-Hasan el-Huseynî el-Cürcânî el-Hanefî'nin(Ö.816/1413) anne tarafından torunudur Bkz. Anonim, *Tarih-ı Cihanğüşâ*, Haz. Alla Data Muzaffer, Neşr-ı Danışgâh-ı Tebriz, Tebriz 1397, s.303-305.

zamandan sonra Yüce Celilü'l Kadr Sadâret makamı Sâdât dışında hiç kimseye verilmedi"²⁸ şeklinde izah edilmiştir. Müellif bu atamayı eserine "Sadâret makamını seyyidlerin en büyüğü ve saygını, ulemâların en fazılı, aslen Şirazlı olan ve baba tarafından izzetli, adil ve seyyid " şeklinde kaydederek dönemin müelliflerinin gözünden Seyyidlerin Safevi ülkesindeki konumunu gayet güzel bir şekilde izah etmiştir. Bir diğer kronik olan Tarih-i Cihangüşâ-i Hâkanî'de de Mir Seyyid Şerif Şirazî Cürcanî'nin Sadâret Makamına atanması "Kadı Muhammed Kaşî'nin öldürülmesinden sonra Celilü'l Kadr Sultan, Sadâret makamını seyyidlerin en büyüğü ve saygını, ulemâların en fazılı, aslen Şirazlı olan ve baba tarafından izzetli, adil ve Seyyid Mâzenderan Hakim'î Seyyid Muhammed İbn-i Zeyd Vali Mâzenderan ve anne tarafından Seyyid Emir Şerif Cürcanî Allame'nin torunu olan Mir Seyyid Şerif Esterabâdî'yi Sadâret Makamına tefviz kıldı ve o günden sonra Sadâret makamı seyyid ulemâların ve fazılların dışındaki ulemâlara verilmedi. Faziletli, güzel ahlaklı ve cemâl suretli Seyyid Emir Şerif Cürcanî Allame'yi tam bir serbestiyet ile Sadâret makamını idare etmeye başladı. Sultanın ihsanı, inayeti ve teveccühü onun üzerine yöneldi"²⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Tarih-i Cihangüşâ-yı Hâkanî'de müellif, Safevi ülkesinde Sadâret Makamına sadece Seyyid ulamaların atandığını, bunların haricinde hiç kimsenin bu makama atanmadığını ifade etmiştir.

Şah İsmail zamanında önemli makam ve mevkilere atanan seyyidlerden bazıları şunlardır: İsfahan Seyyidlerinden olan Halife Hidayet oğlu Halife Esedullah, Halifetü'l-Hülâfa makamına ta'yin edilmiştir. İsfahan seyyidlerinden olan Emir Mirek ise Şah I. İsmail'in nakkaşçılığına³⁰, Eskuye seyyidlerinden Emir Nizameddin Eskuye ise Şah İsmail'in kütüphanesinin kilitdârlığına atanmışlardır. Seyyid Mir Hadî ise Muhtesib-i Memâlik makamına ta'yin edilmiş ve bir süre sonra İmam Rıza Asitanesî'nin tevliyeti uhdesine verilmiştir. Şerafeddin Ali Şirazî ise Şiraz Sadâretine ta'yin edilmiştir.³¹

Safevi Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle birlikte egemenlik sahası içerisine giren birçok kazaya da yine seyyid ulemâlar atanmıştır. Örneğin Irak'ın Safevi Devleti hâkimiyetine geçmesinden sonra Ncef Tevleviyet makamına ve bazı Irak kazalarının imaretine Seyyid Muhammed Kumune atanmıştır. 1508 tarihinde Huzistan'daki Marâşîye Sâdâtı'nın Safevi Devleti'nin hâkimiyetine

---

²⁸Kadı Ahmed Gaffarî Kazvinî, *Tarih- Cihân Ârâ*, Haz. Müctebâ Minevî, Neşriyat-ı Kitabfuruş-ı Hâfız, Tahran 1343, s.272.

²⁹Anonim, *Tarih-i Cihangüşâ*, s.303-305.

³⁰İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988, s. 79-81.

³¹Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.83-86.

geçmesinden sonra Marâşîye Sâdâtı'nın reisi Mir Nurullah Marâşî, Şah I. İsmail tarafından saygı ve hürmet ile karşılanmış ve bu tarihten sonra Marâşî Seyyidleri, Huzistan, Hamadan, Kazvin, İsfahan gibi eyaletlerin sadâret, şeyhülislâm, kadasker, kaziü'l-kuzzat, tevliyet, ihtisab ve daruga gibi makamlarına ta'yin edilmişlerdir.³² Benzer şekilde Şah I. İsmail tarafından Muhtariyye Seyyidlerinden Mir Şemsettin Ali'ye tabl ve alem gönderilmiş ve Sebzevâr eyaletinin Sadâreti ve İmâreti uhdesine verilmiştir. Yine Şah İsmail zamanında Seyyid Abdülbaki Yezdî, kadasker, sadâret ve vekil-ı nefis-ı hümâyun gibi makamlarda bulunmuştur. Azeybaycan Zehebiye Seyyidlerinden Şehabettin Abdullah Lale³³ ise Çaldıran Savaşı'ndan sonra Sadâret makamına ta'yin edilen Seyyidlerden biridir. Azerbaycan Seyyidlerinden Seyyid Emir Celaledin Muhammed El-Hüseynî ise İtimâd-üd-devle makamına ta'yin edilmiştir.³⁴ Seyyid Emir Celaledin Muhammed El-Hüseynî'nin İtimâd-üd-devle makamına atanması Seyyidlerin dini makamların dışında idari ve siyasi makamlara da atandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Her bakımdan Safevi ülkesinde Şiîliği yaymak isteyen Şah İsmail; Safevi ülkesi dışındaki Şiîleri ve Seyyidleri ülke sınırları içinde iskân ederek onları önemli makam ve mevkilere atamanın yanında Şiî seyyidlere humus³⁵, zekât ve sair şerri' vergi gelirlerini vererek onları ekonomik bakımdan da desteklemiştir.³⁶ Şah İsmail tarafından uygulanan tüm bu politikalarla birlikte Şiîlik; Safevi ülkesinde yayılmış, Şiî medreselerinde çok sayıda talebe yetiştirilmiş, birçok eser te'lif edilmiş, hem İran ilmi hayatında hem de Şiîliğin ülkede egemen inanç olması yolunda önemli adımlar atılmıştır.³⁷ Yapılan tüm faaliyetlerden dolayı da Şah I.

³²Douglas E. Streusand, *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safevîler, Babürülüler*, Çev. Bahar Fırat, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s.153-157.

³³ Seyyid Şehabettin Abdullah Lale, Safevi Devleti'nde Sünni inanca sahip olup önemli makam ve mevkilere getirilen sınırlı sayıdaki seyyidlerden biridir.

³⁴Streusand, *a.g.e.*, s.158-161.

³⁵ Humus, sözlükte hükümetin ganimetden beşte bir oranında aldığı pay anlamına gelmektedir. Şiî fıkhında daha teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bkz. H.Yunus Apaydın, "Humus", DİA, C.18, İstanbul 1998, s. 365; Mustafa Öz, "Şia'da Humus", DİA, C.18, İstanbul 1998, s.369-370.

³⁶Seyyid Haşim Akaçeri- Hasan Allahyari, "Tehvil-i ve Tenv'i-i Mefhumu Siyadet Der Asr-ı Safeviyye", *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, Tahran 1390, Yıl:3, s.21-23.

³⁷Emir Mahmud Handmir, *İran Der Ruzgar-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi (Zeyl-i Habibü's Siyer)*, Tahran 1390, s.190-194; Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar, Osmanlılar, Safevîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 85-88.

İsmail döneminde Seyyid kökenli ulemâlar toplum nezdinde daha etkili hale gelmiş, fetvaları daha muteber kabul edilmiştir.³⁸ Şah İsmail de Şiîliğe ve Şiî Seyyid Ulemâlara vermiş olduğu destekten dolayı İmâmet Penâh, Şah-ı İmâmet Nejâd, Haret-ı Risâlet Penâh, Padişah-ı seyâdet Penâh gibi unvanlar ile anılmıştır.³⁹

Şah İsmail zamanında yapılan tüm bu çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, geleneksek İran Devlet anlayışının Seyyidlik iddiası ile birleştirerek hem iç siyasette hem de dış siyasette Seyyidlerden istifade edildiği görülmektedir. Bu bağlamda özellikle iç siyasette Seyyid ulemâların desteği alınarak halk nazarında devletin itibarı ve gücü arttırılarak devletin kurumsallaşması ve otoritesini tesis etmesi sağlanmışken dış siyasette de Sünni Osmanlı Devleti ve Özbek Hanedanına karşı Seyyidler üzerinden Kızılbaş müridler ve Şiî ulemâ'nın gücünden istifade edilmiştir.⁴⁰

2. Şah I. Tahmasb Devri

Şah İsmail'in 1524 tarihinde vefatından sonra yerine büyük oğlu Şah Tahmasb (1524-1576) Safevi tahtına çıkmıştır. Şah Tahmasb, saltanatının ilk yıllarında Firuzkuh havalisinde ortaya çıkan isyanı bastırılmış⁴¹ ve akabinde Safevi ülkesinde Şiîliği yerleştirme ve kurumsallaştırma hedefi doğrultusunda çalışmalara başlamıştır. Zira Şah Tahmasb, küçük yaştan itibaren Nizameddin Ahmed-i Tabasî ve Şeyh Ebu Said-i İsfahanî⁴² gibi âlimler tarafından yetiştirilmiş ve ayrıca Horasan âlimlerinden Usûl ve Ahkâm-ı Şiâ'yı öğrenmiştir.⁴³ Yine Şah Tahmasb Seyyid ulemâlarla akrabalık kurmuştur. H.962 (M.1554-1555)'de Nimetullah Yezdî'nin kızını oğlu İsmail Mirza'ya gelin getirmiş, ayrıca Safevi hanedan ailesinden Hatice Sultan'ı Meşhed-i Ayân ve Seyyidlerinden olan Ebu Talib'in oğlu Mirza Ebu'l-Kasım ile evlendirmiştir.⁴⁴ Tüm bu nedenlerden dolayı da Şah Tahmasb, tahtını güvene aldıktan sonra Şiî Seyyid ulemâya önem vererek onları önemli makam ve mevkilere atamıştır.

³⁸Abdi Bey Şirazî, *a.g.e.*, s.82-85.

³⁹Budak Münşî-i Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, Haz. Muhsin Behram Nejad, Miras-ı Mektub, Tahran 1378, s.113-114.

⁴⁰Budak Münşî-i Kazvinî, *a.g.e.*, s. 245-248.

⁴¹ Hurşah Bin Kubad El-Hüseynî, *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, Neşr: Muhammed Rıza Nasri-Koiçi Haneda, Çap-ı Umur-u Fenni, Tahran 1379, s.84-86.

⁴² Bekir Kütükoğlu, "Şah Tahmasb", *Vekayinüvis Makaleler*, İstanbul 1994, s. 297.

⁴³ Menuçehr Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, Şirket-i Sihami, Tahran 1391, s.608.

⁴⁴Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevi Devleti (16.Yüzyıl)*, Çev. Ali Asker, İstanbul 2018, s.312-316.

Mir Kıvameddin Hüseyinî, Yezdî, Seyyid Şerif Şah Muizzeddin Muhammed İsfahanî, Şah Kasım Nurbahşi, Mir Fahreddin Semakî, Mir Âlâ Nebî, Seyyid Emir Murtezâ, Mirek Münşî, Mir Muhammed Bakır, Eşik Ağası Seyyid Bey Kumune, Mir Seyyid Ali, Mir Seyyid Ebul Velî ve Mir Seyyid Hüseyin gibi Seyyidler Şah Tahmasb zamanında Şah'ın güven ve itibarını kazanarak devlet teşkilatı içerisinde önemli makam ve mevkilere tayin edilmişlerdir.

Şah I.Tahmasb genellikle Sadâret ve Şeyhülislâmlık makamlarına Katif, Necef, Hille, Kerbelâ, Kaşan, Kum, İsfahan, Esterâbad, Erdebil, Kazvin, Mazenderân, Meşhet, Deylem gibi vilayetlerdeki Şiî ve Seyyid ulemâların başkanlarını atamıştır.⁴⁵ Nurbeğşi ve Eskuye Sâdâtı ise Şah İsmail zamanında ki itibarını kaybetmiş hatta H. 944 (M.1538) tarihinde Şah Kıvameddin Nurbeğşi tutuklanarak Alıncak Kalesine hapis olunmuştur.⁴⁶ Şah Tahmasb tahta geçtiği zaman Sadât makamında Mir Cemaleddin Muhammed Esterâbadî bulunmaktaydı. Şah Tahmasb bir müddet sonra bu makama İsfahan'ın Şehristan Seyyidlerinin nâkibü'l-nükabâsı olan Mir Kıvameddin Hüseyinî'yi atamıştır.⁴⁷ Daha sonraları ise sırasıyla Mir Nimetullah Hüseyinî Hillî, Mir Gıyaseddin Mansur Şirazî, Mir Muizzeddin Muhammed İsfahanî, Mir Esedullah Şûşteri Marâşî, Şah Takiyüddin Muhammed İsfahanî, Mir Muhammed Yusuf Esterâbâdî, Mir Seyyid Ali Velel-ı Mir Esedullah Marâşî ve Mir-i Mirân Emir Gıyaseddin Muhammed, Sadât makamına atanmışlardır. Safevi tarihini ele alan kronikler bahsi geçen Seyyidler hakkında çok fazla malumat ihtiva etmektedir. Bunlardan biri Seyyid Şerif Şah Muizzeddin Muhammed İsfahanî'dir. Seyyid Şerif Şah Muizzeddin Muhammed İsfahanî'nin Sadâret makamına atanması Hürşâh b. Kubâd Hüseyinî Nizâmşâhî'nin⁴⁸ (Ö.972/1565) "*Tarih-i Elçî Nizamşâhî*" adlı eserinde "*Ve o yılın olaylarından biri Emir Gıyaseddin Mansur'un Sadâret Makamından azl edilmesidir. Ve vatan-ı asliyeti olan Şiraz'a gitti. Ve Sadâret makamı, Seyyid Şerif Şah Muizzeddin Muhammed İsfahanî'ye verildi...*"⁴⁹ şeklinde ifade

⁴⁵Seyyid Haşim Akaçeri-Hasan Allahyarî, "Caygah-ı Sadat der Mansib-ı Kelanteri der Devre-i Safeviyye", *Cami-i Şinasi-yi Tarîhi*, Tahrân 1394, Sayı:1, s.41-44.

⁴⁶İskender Bey Münşî, *a.g.e.*, s.143-146.

⁴⁷Oruç Bey Bayat, *İlişkiler Bir Şii Katolik*, (Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s.108-111.

⁴⁸ Tarih-i Kûtübî adlı eseriyle tanınan Hintli tarihçi Hürşâh b. Kubâd Hüseyinî Nizâmşâhî hakkında Bkz. İqtidar Husam Sıddıqı, "Nizamşâhî", *DİA*, C.33, İstanbul 2007, s.191-192.

⁴⁹ Hurşâh İbn-ı Kubad El-Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 112.

edilmiştir. Seyyid şerif şah Muizeddin Muhammed İşfahanî'nin azledilmesinden sonra ise Sadâret makamına Marâşî Seyyidlerinden şah Mir unvanlı Mir şemşettin Esedullah şûşteri Marâşî ta'yin edilmiştir. Bu ta'yin Hasan Bey Rumlu'nun "*Ahsenü't-Tevârih*" adlı eserinde "*Ve bu yılda şah-ı Din-i penâh Emir Muizeddin Muhammed İşfahanî'yi Sadâret Makamından azl etti. Ve Sadâret Makamını şûşter sâdâtından olan Emir Esedullah Marâşî şûşteri'nin uhdesine verdi*"⁵⁰ şeklinde kaydetmiştir. Mir şemşettin Esedullah şûşteri Marâşî, şah I. Tahmasb döneminin en faal ve aktif sadrı olup şerri'-kazaî-hukukî işlerin yanında Safevi Divanı Hümayununda siyasi, idari ve nizami işlerle de ilgilenmiştir. H.963 (M.1556) tarihinde Kazvin'de vefât eden Mir şemşettin Mârâşî, Harem-i İmam Rıza türbesine defnedilmiştir.⁵¹

şah Tahmasb zamanında şiraz Seyyidleri önem kazanmıştır. Mir Seyyid şirazî, şiraz'ın Kalenterî makamına ta'yin edilmiştir. Ayrıca Seyyid şirazî, Kaziü'l-kuzzat ve Vezâret makamı görevlerini de icra etmiştir.⁵² şiraz seyyidlerinin dışında şah Tahmasb zamanında yapılan önemli seyyid atamalarından bazıları şunlardır: Rey'de ikamet eden Nurbahşi seyyidlerinden şah Kasım Nurbahşi, şah I. Tahmasb'ın teveccühünü kazanarak Daruga makamına ta'yin edilmiştir. Esterâbâd Seyyidlerinden olan Mir Fahreddin Semakî ise devrin saygın ve seçkin ulemâ ve müderrislerinden biri olmuştur. Neced Seyyidlerinden olan Mir Rahmetullah, Dergâh-ı Mualla'da pişnemâz görevine getirilmiştir.⁵³ Mir Seyyid Seceddin Ali, Kum Kalenterîsi olarak görevlendirilmiştir.⁵⁴ Kirman Seyyidlerinden Mirek Münşî', İnşâ makamına atanmıştır. şah Nimetullah-ı Velî'nin soyundan gelen ve halkın teveccühünü kazanmış olan Nimetullahî Seyyidlerinden Mir-i Miran Yezdî', İ'timad-üd-saltane makamına atanmıştır. Fakihler tarafından fetvaları mu'teber sayılan âlimlerden biri olan Müctehit şeyh Ali İbn-i Abdülâlî'nin torunu Mir Muhammed Bakır, Safevi ordusunda görev yapmıştır.⁵⁵ M. 1561 tarihinde Müstevfi-i Memâlik makamında bulunan Hoca Kasım Natanzî ölünce bu makama Mir Seyyid Müstevfi-i şehristânî İşfahânî namıyla meşhur olan Mir Gıyaseddin Mahmud ta'yin edilmiştir.⁵⁶ Yine Mir

⁵⁰Hasan Bey Rumlu, *a.g.e.*,C.III, s.362.

⁵¹Abdi Bey şirazî, *a.g.e.*, s.73-76; Muhammed Hüseyin Huşvakt, *Tecziye ve Tahlil-ı Tesmümgiri Der Siyaset-ı Harecî*, İntişârât-ı Vezâret-ı Umûr-ı Harecî, Tahran 1375, s.145-147.

⁵²řeref Han, *şerefnâme*, Çev. M. Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.244-248.

⁵³Namıř Musalı, "I. şah İsmail'in İdari- Askeri ve İçtimai- İktisadi Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, İstanbul 2018, İlkbahar, 5/14, s.20.

⁵⁴Musalı, *a.g.m.*, s.21-24.

⁵⁵Hamidreza Sefakiş, *Safeviyan Der Gozeşti Tarih*, İntişarat-ı Sahn, Tahran 1390, s.398-400.

⁵⁶Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, Haz. Abdülhüseyin Nevaî, Tahran 1389, Cild-i Sevvom, s.1526.

Seyyid Ali, Muhtesib makamına ta'yin edilmiştir. Bir dönem İmam Rıza Asitanesi Mütevellisi olan Mir Seyyid Ebul Velî, Tebriz'de Evkâf-ı Gazanî Mütevelisi olarak ta'yin edilmiştir. Cebel-i Amil'den Erivanâ ve oradan da Erdebil'e göç etmiş olan Muhakkık Kerekî'nin torunu Mir Seyyid Hüseyin, şeyhülislâm ve müderislik görevlerine atanmıştır.⁵⁷

Şah Tahmasb hâkimiyet altına aldığı yeni bölgelerde de Seyyid ulemâdan istifade etmiş onların sayesinde hem fethedilen bölgelerde hâkimiyetini güçlendirmiş hem de Şiileştirme faaliyetlerini sürdürmüştür. Örneğin Marâşî Seyyidlerinden olan ve Kazvin'de Kadıaskerlik makamına ta'yin edilen Mir Âlâ Nebî, Gilan bölgesi Safevi Devleti'nin hâkimiyetine geçince aynı zamanda Gilan Sadrı olarak ta'yin edilmiştir.⁵⁸

Şah Tahmasb hem iç politikada hem de dış politikada Seyyidlerin nüfuzundan istifade etmiştir. İç politikada özellikle kendisine karşı isyan eden ve siyasi otoritesini sarsmaya çalışan Elkas Mirza⁵⁹ ile mücadelesinde Seyyid zümreleri görevlendirmiştir. Bu bağlamda İmam Rıza Asitanesi'nin Hadimbaşısı olan Mir Abdülazim Mazenderânî vasıtasıyla Elkas Mirza ikna edilmeye çalışılmıştır. Yine Elkas Mirza'nın İsfahan şehrini işgal girişimi İsfahan Seyyidleri ve şehrin kalenterisiyle işbirliği yapılarak engellenmiştir. Benzer şekilde Elkas Mirza'nın Şüşter kuşatması esnasında şehrin savunmasını Şah Mir lakabıyla anılan Seyyid Şemseddin Esedullah'ın oğullarından Mir Seyyid Ali ve Mir Abdülvehab yapmıştır.⁶⁰ Seyyidlerin iç politikada ki arabuluculuklarına bir başka örnek ise Celalettin Ekber Şah ve Deken Padişahları arasında ki çatışmadır. Zira Celalettin Ekber Şah, Deken bölgesine hâkim olmak istemiş ve ona karşı koyacak güçleri olmayan Deken Padişahları da Erdestan Seyyidlerinden olan Emir Kemaleddin Hüseyin'den yardım istemişlerdir. Seyyid Emir Kemaleddin Hüseyin iki taraf arasındaki anlaşmazlığı nihayete erdirmiş ve bunun neticesinde Şah Tahmasb tarafından Seyyid Emir Kemaleddin Hüseyin'e "*Mustafa Han*" lakabı verilerek

---

⁵⁷Hasan Bey Rumlu, *a.g.e.*, Cild-i Sevvom, s.1527-1530; Andrew Newman, "The Role of the Sadat in Safavid Iran, Confrontation or Accommodation?", *Oriente Moderno, Nuova Serie, Anno 18(79)*, Nr.2, California 1999, s.587-590.

⁵⁸M.Erol Kılıç, "Nimetullah-ı Veli", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s.133-134.

⁵⁹Safevi Şehzadesi olan Elkas Mirza hakkında Bkz. Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Elkas Mirza", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.55.

⁶⁰Sefakiş, *a.g.e.*, s.401-404.

makamı Deken emirlerinin üstüne çıkartılmıştır.⁶¹ Şah Tahmasb, dış politikada da Seyyidlerden faydalanmıştır. Özellikle Özbeklerle olan mücadelesinde Seyyidlerden istifade etmiştir. Örneğin Esterâbâd Seyyidlerinden Herat Kadısı Seyyid Hasan, Safevi Devleti'nin yanında saf tutmuş ve hatta bu hareketinden dolayı da Özbek Hükümdarı Ubeyd Han tarafından öldürülmüştür. Yine özellikle Özbeklerle hâkimiyet mücadelesinin sıkça cereyan ettiği Horasan bölgesine özel ihtimam gösterilmiş, bölgenin sorumluluğu "*Nakibü'l-Nükebay-ı İran*" unvanına sahip olan Seyyid Ali'ye verilmiştir. Yine Özbek Ubeydullah Han'ın Horasan seferi esnasında Seyyid Mir Şemseddin'e önceki rütbelere ilaveten yüksek rütbelere ve "*Hanlık*" lakabı verilmiş ve ilaveten Kelânter yani "*vilayetin büyüğü*" mansıbu tevcih edilmiştir.⁶² Yine Elkas Mirza'nın Osmanlı Devleti'nin desteği ile İran'a saldırması üzerine İsfahan civarındaki seyyidlerin Nakibi olan Takiyeddin Mahmud halkla birlikte Safevi ordusunun yanında mücadeleye girmiştir.⁶³

Şah İsmail gibi Şah Tahmasb da babasının yolundan giderek nesebini On İki İmam'a bağlamış, hatta Osmanlı Padişah'ı Kanuni Sultan Süleyman'a yazmış olduğu Şiirlerde Hz. Ali'nin soyundan geldiğini "*Şah Tahmasam Cihanda Şah be Şah nesli Ali*" şeklinde ifade etmiştir.⁶⁴ Şüphesiz Şah Tahmasb'ın buradaki amacı aynı zamanda Seyyidlik iddiasıyla birlikte Şiilerin devlete karşı bağlılıklarını da güçlendirmektir. Zira Şiî inancına göre "*İmam-ı Zaman*" olmadığı takdirde iktidar, soyu İmam Musa Kazım'a dayandığı iddia edilen Şah Tahmasb'ın hakkıdır.⁶⁵ Dolayısıyla Şah Tahmasb'da babası Şah İsmail gibi kendisini "*Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi yani Zillü'l-Allah-i Fi'l-âlem*" olarak nitelendirmiştir.⁶⁶

Şah I. Tahmasb'da babası Şah İsmail gibi Sünnilerle mücadele etmiş, Şiîliğe muhalif olan ve Sünnilerle mücadele etmeyen Seyyidler saf dışı bırakmıştır. Bunlardan biri Tebriz'in ünlü Seyyidlerinden olan Lale Seyyidler olup Şah

---

⁶¹ Kumî, *a.g.e.*, s. 334.

⁶² Mehmet Dağlar Mehmet Dağlar, "*Şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017, s.96.

⁶³ Kumî, *a.g.e.*, s. 334.

⁶⁴ Beyhan Kesik, "*Kanuni'nin Şah Tahmasb'ın Gazeline Cevabı*", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, (Mart 2015), s. 206.

⁶⁵ Ali Şeriatî, *Şîa*, Çev. Hicabi Kırılancı, Ankara 2013, s. 43; Mehmet Dağlar, *a.g.t.*, s.37.

⁶⁶ Cihat Aydoğmuşoğlu, "*Safevi Hükümdarı Şah Abbas'ın Dinî Siyaseti*", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer 2015, p. 1330.

I.Tahmasb döneminde Sünnilik ile suçlanarak gözden düşmüştür. Şah Tahmasb'da babası gibi Seyyidleri ekonomik anlamda desteklemiş, onun zamanında humus vergisinin Seyyidlere verilmesi ve onların uhdelerinde kalmasına devam edilmiştir. Şah Tahmasb buna ilaveten zekât, sadaka ve sair dinî-mezhebi vergilerin Seyyidlerin elleriyle dağıtılması uygulamasını getirmiştir. Tüm bu uygulamalar sayesinde Seyyid ve Seyyid ulemâlar güç, nüfuz ve otorite elde etmişlerdir.⁶⁷ Yine Şah Tahmasb, Şiilerce kutsal kabul edilen "Çârdeh Ma'sûm-ı Pâk" olarak adlandırılan on dört kişinin hayrî için Seyyidlere para dağıtılmasını emretmiştir.⁶⁸

Şah I.Tahmasb, çocuklarının eğitimini ve haremîni de Seyyidlere emanet etmiştir. Emir Seyyid Cürcanî'nin neslinden gelen Seyyid Emir Murtezâ'yı şehzâdelerinin sorumluluğuna getirmiştir. Yine Şah Tahmasb, Horasan'a şehzade gönderdiğinde Seyyid Mir Muhammed Yusuf'u Horasan Sadr'ı ve şehzadenin lala ve müderrisi olarak görevlendirmiştir.⁶⁹ Eşik Ağası Seyyid Bey Kumune ise Safevi haremîni başına getirilmiştir.

Şah I. Tahmasp zamanında yapılan tüm bu çalışmalarla birlikte Safevi Devleti'nde dini bürokrasi kurumsallaşmış⁷⁰, Şiî Seyyid ulemânın devlet içerisinde ki pozisyonu güçlenmiş ve bu sayede İran coğrafyasında Şiîlik daha hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır.

3. Şah II. İsmail Devri

Şah I.Tahmasb'ın H.984 (M.1576) tarihinde zehirlenerek öldürülmesi üzerine Ustacalu emirleri, Gürcüler (Ali Han ve Zâl Beğ) ve Hamza Sultan Taliş taraftarları tarafından Haydar Mirza tahta çıkartılmıştır. Fakat Haydar Mirza'nın tahta çıkartılması ülkede kaosa neden olmuş, Kızılbaş Türkmen Ümerâlar, Fars

⁶⁷Efendiyev, *a.g.e.*, s.316-320.

⁶⁸ Çârdeh Ma'sûm-ı Pâk, imamların masum olduğu, yanlışlıkla da olsa herhangi bir şekilde günah işlemelerinin imkânsız olduğu inancıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Hamid Algar, "Çârdeh Ma'sûm-ı Pâk", *DÎA*, C.8, İstanbul 1993, s.227-228.

⁶⁹Muhammed Taki Meşkuriyan, Caferî, Ali Ekber Caferî, "Sadat-ı Lale-i Tebriz der Gûzar-ı Be Asr-ı Safevî", *Fasıl-nâme-i İlmî, Sal-ı Bist-u Pencum*, Devre-i Cedid, Zımistan, Tahran 1394, Şomare 28, s.264.

⁷⁰ Mehmet Dağlar, "Safevî Bürokrasisinde Seyyidler (1524-1629)", *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 999-1010; Mehmet Dağlar ilgili çalışmasında Safevi Devleti'nde Seyyidlerin konumunu Şah I. Tahmasb'dan Şah I. Abbas devri sonuna kadar irdelemiştir. Bu çalışmada ise devletin kurulma aşamasından yani Şah I. İsmail devrinden Şah I. Abbas'ın tahta çıkışına kadar olan dönem birçok Safevi kroniği esas alınarak irdelenmiştir.

Tacik Vüzerâlar ve Şîi Seyyid ve müctehit ulemâlar arasında egemenlik mücadelesi zuhur etmiştir. Bu mücadele kısa süre içerisinde büyümüş ve diğer yerel beylerin de dâhil olmasıyla ülkedeki durum daha da karmaşık hale gelmiştir.⁷¹ Bir müddet sonrada başkentte isyan çıkmış ve Haydar Mirza henüz saltanatının ilk günlerinde sarayında sıkıştırılarak kılıç ve hançer darbeleriyle öldürülmüştür. Haydar Mirza'nın öldürülmesinden sonra ise içinde emir, seyyid ve ulemânında bulunduğu 5000 kişilik bir grup başkentte asayiş sağlamış ve hemen ardından Avşar, Rumlu, Türkmen ve Tekelü beylerinin desteğini alan Şehzade İsmail, Kazvin'deki Çehel Sütun Saray'ında 1576 tarihinde "*Şah II. İsmail*" unvanıyla Safevî tahtına çıkartılmıştır.⁷² Şah II. İsmail'in tahta çıkışı Kumî'nin "*Hülasetü't-Tevârih*" adlı eserinde "*Sene-yi mezkûrun on sekizinci Cuma gününde ... ve Mir-i Mahdûm Şerif, hutbeyi Nevoâb Mâlik-ı Rikâb Şah İsmail Mirzâ adına okudu*" şeklinde ifade edilmiştir.⁷³ Kumî'nin ifadesinde dikkat çekici hususlardan biride tahta çıkan şahın hutbesinin seyyidler tarafından okunmasıdır.

Şah II. İsmail, tahta çıktıktan hemen sonra öncelikle kendi otoritesini tesis etmeye çalışmış ve kendisine muhalif olan Ustaçlu Piri Bey, Rumlu Hüseyin Kuli Han, Bulgar Halife Bey ve Sair Kızılbaş ümera ve yerel beyleri bertaraf etmiş, Mirza Şükrullah İsfahanî'yi veziri yapmıştır. Daha sonra ise kendisi için tehlike oluşturacağını düşündüğü kardeşlerinin ve onların çocuklarının katline hükmetmiştir.⁷⁴ Bu bağlamda da Haydar Mirza, Hasan Şah Mirza, Sultan Mustafa Mirza, Sultan Süleyman Mirza, Muhammed Hüseyin Mirza, Sultan Mahmut Mirza, Sultan Ali Mirza, İmam Kulî Mirzâ, Sultan Ahmet Mirza, İbrahim Mirza, Behram Mirza'nın oğlu Bediüzzaman Mirza, Sultan Ahmet Mirza ve bunların çocuklarıyla birçok Safevi hanedan üyesini katl etmiştir.⁷⁵ Şiraz'da bulunan Muhammed Hudâbende Mirza ve üç oğlu ise hem Türkmen beylerinin nüfuzu altında olmaları hem de Muhammed Hudâbende Mirza'nın kör olması ve devleti yönetecek vasıflara sahip olmadığı düşüncesiyle öldürülmemiş ve bu nedenlerden dolayı hayatta kalmışlardır.⁷⁶

⁷¹ Hacı Mustafa Eravcı, "Safevi Hanedanı", *Türkler Ansiklopedisi*, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.886-890.

⁷² Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah II. İsmail(1576-1577) Devri Siyasî ve Dinî Hâdiseleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 48 , p. 59-67, Summer II 2016, s.61

⁷³ Kumî, *a.g.e.*,C.II., s.607.

⁷⁴ Roger Savory, *a.g.e.*, s. 69.

⁷⁵ Şeref Han, *a.g.e.*, s.251.

⁷⁶Kumî,*a.g.e.*, s.272-275.

Şah II. İsmail, Safevi saltanat tahtına geçtikten sonra katı Şiî politikasını terk etmiş ve Sadâret makamında bulunan ve aşırı Şiî politikası benimseyen Mir-i Miran unvanıyla meşhur olan Emir Gıyaseddin Muhammed Sadr'ı azlederek yerine Sünni mezhebine müspet bakan Şah İneyetullah İsfahânî'yi ta'yin etmiştir. Ayrıca Sünni mezhebinin önemli Seyyid ulemâlarından olan Mirza Mahdum Şerîfî Şirazî'yi⁷⁷Şah İneyetullah İsfahânî ile sadaret makamına şerik kılmıştır. Şeyhülislâmlık makamına ise Seyyid Mir Mahmud Lale'yi ta'yin etmiştir.⁷⁸ Şah II. İsmail'in atmış olduğu bu adımlar Şah'ın Şâfilîğe eğimli olmasıyla izah edilmektedir. Zira Şah II. İsmail, Şiîliği daha hoşgörülü hale getirerek Şiîler ve Sünniler arasındaki anlaşmazlıkları uzlaşıyla çözümlenmeye çalışmıştır. Bu nedenle de yukarıda bahsettiğimiz katı Şiî Seyyid sadâtlar yerine ılımlı ve hatta Sünni olarak adlandırılabilir kişiler bu makama getirmiş; Mir Seyyid Ali Hatîb, Hâce Efdal ve Mir Muhammed Mü'min Esterâbâdî ⁷⁹ gibi katı Şiîlik politikası uygulayan Şiî grupları, Şiî Seyyid ulemâları, müctehit ulemâları ve Kızılbaş ümerâlarını Kazvin'den kovmuştur. Şah II. İsmail ayrıca babası ve dedesi zamanında uygulanan Hz. Âişe'nin lânetlenmesi ve Ehl-i Sünnet'in baskı altına alınması politikasından vazgeçmiş, Sünni ezanın İran'da serbestçe okunmasına izin vermiştir.⁸⁰ Bu nedenden dolayı da Safevi kaynaklarında Şîa

---

⁷⁷ Mirza Mahdum Şerîfî Şirazî, Şah II. İsmail üzerinde son derece etkili olan bir âlimdir. Bu nedenden dolayı da Şah ile olan yakınlığı dolayısıyla rakip olarak gördüğü birçok Şii ve Kızılbaş'ı tasfiye ettirmiştir. Fakat bir müddet sonra yine rakiplerinin baskısı ve Şah II. İsmail'in emriyle tutuklanmıştır. Şah II. İsmail'in ölümünden sonra Perihan Hanım tarafından hapisten çıkartılmış fakat daha sonra da Kızılbaş fedailerin işkenesine maruz kalmış, bir müddet sonra onların elinden kurtularak Osmanlı Devleti'ne sığınmış, ölümüne kadar da Osmanlı ülkesinde kalmış ve Hanefî mezhebine geçmiştir. Mirza Mahdum, H. 988 (M.1581) tarihinde "Nevâkızü'l-Revâfız" adlı eserini Osmanlı Padişah'ı III. Murad'a takdim etmiştir. Bkz. Akber Meşkühü'l Sultan, *Meşkühü'l Müsâfirin*, Haz.Haşim Mukaddes, Neşr-ı Miras-ı İslâmî-yı İran, Tahran 1376, s.51-55; Cihat Aydoğmuşoğlu, *a.g.m.*, s.63-64.

⁷⁸ Hüseyin Esterâbâdî, *a.g.e.*,s.96-97; Kumî, *a.g.e.*, C.I., s.273-276;İskender Bey Münşi, *a.g.e.*, s.193; Devin J.Stewart, "The First Shaykh al-Islam of The Safavid Capital Qazvin", *Journal Of The American Oriental Society*, July-September 1996, 116/ 3, s.395.

⁷⁹ Mir Muhammed Mü'min Esterâbâdî, Şah II. İsmail'in Safevî Devleti tahtına çıkmasıyla beraber Hindistan tarafına göç ederek Dekken eyaletine yerleşmiş ve Şii Kutupşahların hizmetine girmiş ve burada vezirlik makamına yükselmiştir. Bkz. Faruk Sümer, "I. ve II. Abbas Devirleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1990, S.69, s.23.

⁸⁰Shohreh Gholosorkhi, "Ismail II and Mirza Makhdum Sharifi: An Interlude in Safavid History", *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 26, No. 3, 1994, s. 477- 482.

Mezhebine bağlılığı zayıf ve Ehl-i Sünnet'e meyli olan şah olarak anılmıştır.⁸¹ İşkender Bey Münşi, "*Târîh-i Âlem Ârâ-yi Abbasî*" adlı eserinde şah II. İsmail'in dini özelliğini ve şiî ulemâyla ilişkisini "*İsmail Mirza, mezheb-i şîa akaidesine bağlılığı zayıf ve ehl-i sünnet vel cemaat mezhebine meyilli ve şiî ulemâyla ters giden bir şahsiyete sahipti*"⁸² şeklinde ifade etmiştir.

şah II. İsmail, Safevi Sarayına ve divanı hümayununa Sünni ulemâyı almış, şiî Seyyid ulemâlar ve Kızılbaş ümerâlar ile arasına mesafe koymuştur. Devletin kuruluşundan beri Safevi hanedanına hizmet eden Neced Seyyidlerinden Kumune ailesine mensup Seyyid Muhammed Kumune'nin oğlu Seyyid Bey'i, Sultan Haydar Mirza taraftarı olduğu gerekçesiyle hapse attırmıştır.⁸³ şiî ulemâ ve şiî Seyyidler yerine Sünni ulemâyâ ve Seyyidlere yakınlık duymuştur. Bu da şah II. İsmail'in Kızılbaş Ümerâlar, şiî Ulemâlar ve şiî Seyyidlerle ters düşmesine ve onlarla rekabet ve mücadeleye girişmesine neden olmuştur.⁸⁴ Hatta kendisini şahlık makamına çıkartan Türkmen taifeleri ve kız kardeşi Perihan Hanım dâhil olmak üzere birçok kişinin nefretini kazanmıştır. Nitekim bir müddet sonra da şah II. İsmail yaklaşık on dört aylık saltanatının sonrasında Kazvin'de Helvacı Oğlu Hasan Bey'in evinde ölü bulunmuştur.⁸⁵ şah II. İsmail'in ölümlü şüpheli olup zehirlenme ihtimali kuvvetlidir. Osmanlı tarihçisi Gelibolu Mustafa Ali, "*Zümre-yi Surh-Serrân (Kızılbaş Taifesi), şah İsmail-i Sanî İbn-i Tahmasb Han nam şahlarını hunharca öldürür*"⁸⁶ diyerek şah II. İsmail'in katledildiğini ifade etmektedir. Oruç Bey'de şah II. İsmail'in planlı bir şekilde öldürüldüğünü, ölümlünün suikast olduğunu ifade etmektedir.⁸⁷ şah II. İsmail'in öldürölmesi Safevi ülkesinde şiî Seyyid ulemânın gücünü göstermesi bakımından da son derece kıymetlidir.

4. şah Muhammed Hudâbende Devri

şah Tahmasb'ın ölümlünden sonra birçok hanedan ortağı şah II. İsmail tarafından öldürölümüştü. Bu nedenle şah II. İsmail'in öldürölmesinden sonra geride yedi-sekiz yaşlarındaki Abbas Mirza ile âmâ ve zaaf sahibi Muhammed Hudâbende

⁸¹ Oruç Bey Bayat, *a.g.e.*, s.108.

⁸² İşkender Bey Münşi, *a.g.e.*, s.213.

⁸³ J. Andrew Newman, *Safavid Iran Rebirth Of a Persian Empire*, New York 2009, s.42-44.

⁸⁴ Kadı Ahmed bin şerafeddin el Hüseyin el Hüseyinî Kumî, *Hulâsatü't-Tevârîh*, Haz. İhsan İşrakî, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tehran, Tahrân 1383, C.I, s.268-271.

⁸⁵ Cihat Aydoğmuşoğlu, *a.g.m.*, s.65.

⁸⁶ Faris Çerçi, *Gelibolulu Ali ve Kühü'l Ahbâr'ın II. Selim, III. Murat ve III. Mahmut Devirleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, C.II, s.262-263.

⁸⁷ Oruç Bey Bayat, *a.g.e.*, s.108.

Mirza ve çocukları kalmıştı. Bu nedenle Safevi Devleti ileri gelenleri ve aşiretler Şah Muhammed Hudâbende'nin tahta çıkması konusunda mutabakata vardılar. Bu nedenle Şamlu İskender Bey, Mirza Muhammed Hudâbende'nin bulunduğu Şiraz'a gelerek onu Şiraz'dan Kazvin'e davet etmiş ve bunun akabinde de 5 Zilhicce 985 (M.1578) tarihinde Muhammed Hudâbende 47 yaşında Safevi Devleti'nin dördüncü Şah'ı unvanıyla tahta çıkmıştır.⁸⁸

Şah Muhammed Hudâbende, beklenmedik bir anda şahlık makamına çıkması, kör ve zaaf sahibi olması nedeniyle siyasi ve idari işleri İtimad-üd-devle makamına, nizam ile ilgili işleri Kızılbaş Türkmen Ümerâlara, şerri'-kazaî-hukukî işleri ise Şiî Seyyid ve müctehit ulemâların uhdesine vermiştir. Saltanat tahtına çıktıktan sonra öncelikle çevresindeki insanların sevgisini kazanmaya çalışmış, bu amaç doğrultusunda da Hazine-i Amire'de bulunan yakut, gümüş ve altın gibi kıymetli mücevheratı Seyyidlere, nakiblere, salihlere, emirlere ve fakirlere dağıtmıştır.⁸⁹

Şah Muhammed Hudâbende, kendisini şahlık makamına çıkartan Şiî ulemâları desteklemiş, onları Safevi Devleti'nin siyasi, idari, şerri'-kazaî-hukuki makamlarına tekrardan atamıştır. Şah Muhammed Hudâbende zamanında Şiî Seyyid ulemâlar sadâret, şeyhülislâmlık, kaziü'l-kuzzâtlık vesaire şerri'-kazaî-hukukî makamlara ta'yin edilmiştir. Onun zamanında sadr olarak atanan ilk sey-yid ulemâ Şemsettin Muhammed Habisî Bemî Kirmanî'dir. Şemsettin Muhammed Habisî Bemî Kirmanî, H. 986-993 (M.1579-185) tarihleri arasında sadr makamında bulunmuş ve Şah Muhammed Hudâbende döneminin en güçlü, en kudretli sadrı olmuş ve H.993 (M.1585) tarihinde görevi başındayken ölmüştür.⁹⁰ Seyyid Şemsettin Muhammed Habisî Bemî Kirmanî'nin ölümünden sonra sadr makamına yine Seyyid unvanıyla tanınan Mir Takiyüddin Muhammed ve Mir Ebu'l-Velî Encû' sırasıyla atanmıştır.⁹¹ Şah Muhammed Hudâbende zamanında Sadr makamına atanan bu üç Seyyid zamanında Şiîlik Safevi ülkesinde tekrar eski gücünü elde etmiştir. Dönemin önemli müelliflerinden biri olan El-Hüseynî El-Kumî bu durumu eserinde "Bir gün

⁸⁸Çerçî, *a.g.e.*, 264-266.

⁸⁹Viladimir Minorsky, "Müşa'şalar", *İA*, C.8, İstanbul 1997, s.841-844.

⁹⁰Hüseynî Esterâbadî, *a.g.e.*, s.103-107.

⁹¹ Mehmet Çelenk, "Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiîleşme Seyri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Çanakkale 2014, s. 29-33.

meclis-i hold-ı Tezyinde nevvâb seyâdet penâh ve sadâret penâh Mir Ebu'l-Velî Encû, dua, senâ ve hayır temennisinde bulundular. Ve Zatü'l Kuds ve Vücûd-ı Nefis-ı Enfes-ı Hümayun Şîilerin varlık sebebidir. Bu dua sadece dünyevî makam için değildir. Uhrevî makam içindir. Ve o İslâm Penâh'ın yaptığı dua çok tesir oldu ⁹² şeklinde çok güzel bir şekilde izah etmiştir.

Şah Muhammed Hudâbende zamanında önemli makama getirilen bir diğer Seyyid ise Mir Ebu'l-Velî Encû'nin kardeşi olan Şah Muzafereddin Encû'dur. Muzafereddin Encû, Muhammed Hudâbende zamanında kadıaskerlik makamına getirilmiş, Şah'ın güven ve itibarını kazanmıştır. Hatta sadaret makamına atanan Muhammed Habisî Bemî Kirmanî, Şiraz'dan Kazvin'e gelene kadar sadâret makamı Şah Muzafereddin Encû'ye vekâleten verilmiş, sadâret mührü kendisine teslim edilmiş, saraydaki belgeleri sadr unvanı ile mühürlemesi ve devlet işlerini idare etmesi istenmiştir.⁹³

Şah Muhammed Hudâbende, kendi otoritesini tesis ettikten sonra oğlu Hamza Mirza'yı veliaht ilan etmek istemiştir. Şah Muhammed Hudâbende bunu yaparken de hem karısı hem de oğlu Hamza Mirza'nın annesi olan Seyyide Mehd-i Ulyâ⁹⁴, İtimad-üd-saltane Mirza Salman, Sadr-Mir Şemsettin Muahmmmed Habisî gibi seyid ulemâların desteğini almıştır. Fakat Kızılbaş Türkmen oymakları Hamza Mirza'nın veliahtlığı yerine Şah Muhammed Hudâbende'nin Mâzenderan Hâkimi Abdullah Han'ın kızıdan olan oğlu Abbas Mirza'yı⁹⁵ desteklemiştir. Özellikle Dulkadirli, Afşar, Şamlu, Ustaçlı gibi Kızılbaş Türkmen oymakları Abbas Mirza'nın yanında yer alarak saflarını açıkça göstermişlerdir. Bu durum iki taraf arasında güç mücadelesine dönüşmüş fakat Şah Muhammed Hudâbende, arkasına almış olduğu karısı Seyyide Mehd-i Ulyâ'nın ve Mir Şemsettin Muahmmmed Habisî'nin de desteği ile bu mücadeleyi

⁹² Kumî, *a.g.e.*, C.II., s.917.

⁹³ Kumî, *a.g.e.*, C.II., s.663,681-683; İskender Bey Münşî, *a.g.e.*, s.142; Müderris Tabatabayî, *Misâlhâ-yıSudûr-ı Safevi*, Tahran 1389, s.14-16.

⁹⁴ Safevî kroniklerinde "Mehd-i Ulyâ, Melike, Nevvâb-ı Begüm ve Nevvâb-ı Belkıs" olarak adlandırılan Sultan'ın gerçek adı Hayrûnnisa Begüm'dür. Hayrûnnisa Begüm'ün soyu, Seyyid Kıvâmüddin'e, onun soyunun da Dördüncü İmam Zeynelâbidîn'e kadar gittiği iddia edilmektedir. Hayrûnnisa Begüm aynı zamanda Marâşîye aşiretinin ileri gelenlerindedir. Muhammed Hudâbende'nin tahta çıkmasından sonra yönetimi ele geçirmesinden dolayı kendisine "Yüce Taht"ın sahibi anlamına gelen "Mehd-i Ulyâ" unvanı verilmiştir. Mehd-i Ulyâ ya da gerçek ismiyle Hayrûnnisa Begüm hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Gülay Karadağ Çınar, "Safevî Devleti'nin Güçlü Melikesi Hayrûnnisa Begüm (985-987/1578-1579)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, 2011, s.87-103.

⁹⁵ Abbas Mirza, Şah Muhammed Hudâbende'den sonra Safevi Şah'ı olacak ve Şah I. Abbas olarak anılacaktır. Şah I. Abbas hakkında Bkz. Faruk Sümer, "Abbas I", *DİA*, C.1, İstanbul 1998, s.17-19.

ilk zamanda kazanmıştır. Kendisine muhalefet eden Şah I. Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım'ı ve Çerkes Şemhal Sultan'ı bertaraf etmiş, Hamza Mirza'ya veliahtlık makamının yanında vekâlet makamını da vermiş, Hamza Mirza'nın en büyük rakibi olan Abbas Mirza'yı da Herat valisi olarak ta'yin ederek başkentten uzak tutmuştur.⁹⁶ Ancak bir müddet sonra Seyyide Mehd-i Ulyâ ve Hamza Mirza'nın öldürülmesi⁹⁷ ve İ'timad-üd-saltane Mirza Salman'ın makamından azl edilmesi, Kızılbaş Türkmen ümerânın yeniden güç, kudret ve nüfuz elde etmesine ve Şah Muhammed Hudâbende'nin otoritesinin sarsılmasına sebep olmuştur. Fakat yaşanan tüm bu hadiselerle rağmen Şah Muhammed Hudâbende, Safevi saltanat tahtında kaldığı süre boyunca sadâret, şeyhülislâm, daruga, muhtesib, ihtisab, divan beyi, kaziü'l-kuzzât gibi şerri'-kazaî-hukukî makamları Şîi Seyyid ulemâların uhdesine vermiştir.⁹⁸

Saltanatı boyunca Seyyide Mehd-i Ulyâ, Fars Tacik İ'timad-üd-saltane Mirza Salman ve Sadr Mir Şemsettin Habisi' gibi seyyidlerin nüfuzu altında kalmış olan Şah Muhammed Hudâbende zamanında önemli makam ve mevkilere atanan seyyidlerden bazıları şunlardır: Seyyid Ebu'l-Velî Encû, 100 bin tümen maaş ile Şeyhülislamlık makama ta'yin edilmiş, İstifa-ı Memâlik makamına Emir Şah Gazî İsfahanî, Kadıaskerlik makamına ise Şah Muzafereddin Ali Encû atanmıştır.⁹⁹ Safevi Devleti'nin kuruluş döneminde Safevi Şahları tarafında hürmet ve saygı gösterilen Kumune ailesine yeniden itibar kazandırmış, Seyyid Süleyman Kumune, belli bir müddet Şeyhülislamlık makamında bulunmuştur. Kazvin'deki kutsal mekânların sorumluluğu ise bir başka Seyyid ailesi olan Marâşîlerin uhdelere verilmiştir.¹⁰⁰ Seyyid Muhammed Kerekî'nin soyundan gelen Seyyid Hüseyin Kerekî'de Şah Muhammed Hudâbende zamanında

---

⁹⁶Kadı Ahmed Tetevî-Asaf Han Kazvinî, *Tarih-i Elfi*, Neşr-ı Seyyid Al-i Davud, Tahran 1378, s.402-405.

⁹⁷ Veliaht Hamza Mirza, Ferhad Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı ordularından Tebriz'i geri almak isterken 994'te (M.1586) ordugâhında öldürülmüştür. Tufan Gündüz, "*Safeviler*", s.454.

⁹⁸Muhammed İbn-i Hidayetullah Afuşte-i Natanzî, *Nekavetü'l Asar*, Haz. İhsan İşrakî, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1373, s. 16.

⁹⁹Resul Caferiyan, "Revabit-ı Sadat-ı Ben-i hüseyin-i Medine ba İsfahan-ı Safevi ber Esas-ı İtlaat-ı Tuhfetü'l Ezhar", *Ayine-i Miras*, 4/ 81, Tarihsiz, s.16

¹⁰⁰Seyyid Hasan Esterabadî, *Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi)*, Haz. İhsan İşrakî, İntişârât-ı İlmi, Tahran 1366, s. 103-2-106; Oğuz Türkoğlu, *Safevî İmparatorluğu*, Parana Yayınları, İstanbul 2022, s.47-52.

Şeyhülislâmlık makamında bulunmuştur. Seyyid Mirza Abdülhüseyin Tebrizî, Kalenterî makamına ta'yin edilmiştir. Mir Siraceddin Ali Umî, Kum şehrinin Kalenterî makamına ta'yin edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Kum seyyid ve ayanından olan Mir Haşim Kumî, teveccüh gösterilen önemli Şiî Seyyid âlimden biri olmuştur.¹⁰¹

SONUÇ

Safevî Devleti'nin kurumsallaşma döneminde seyyid ulemânın rolü azımsanamayacak kadar önemlidir. İslamiyet'in bölgede yayılmaya başlamasıyla birlikte halk nazarında teveccüh görmeye başlayan seyyidler, Şah İsmail zamanından itibaren devletin meşruiyetinin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle Kızılbaşlar olarak adlandırılan Türkmen taifesinin devlete aidiyet duygusunun oluşmasında ve Şahların hükümlerlik sağlanmasında Seyyidlik propagandasının bir hayli etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Seyyidlik, Safevi hanedanının meşruiyetinin güçlenmesini kolaylaştırdığı gibi İran Coğrafyasında Şiîliğin resmi mezhep olarak yayılmasını ve milli kimliğin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Bu bağlamda Şah I. İsmail zamanında toplumsal konumu güçlü olan Şiî Seyyid ulemâ himaye altına alınarak desteklenmiş, önemli makam ve mevkilere tayin edilmişlerdir. Bu sayede Şiîliğin ülkede yayılmasına katkıda bulunulduğu gibi halk arasında Safevilere olan desteğin artmasına da katkı sağlamıştır.

Timur, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi devletlerinin mirasını devralarak kurulan Safeviler devletin kurumsallaşması ve bürokratik makamların inşası aşamasında özellikle yerli ve muhacir Farisî nüfustan istifade etmiştir. Dini hayat ise Şiîliğe göre şekillendirilmiştir. Bu durum da Safevi şahları arasında Şiî Seyyid ulemanın teveccüh kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Şah I. İsmail, Şah I. Tahmasb ve Şah Muhammed Hudâbende zamanında Şiî ulemâ ve seyyidler sıkı bir şekilde desteklenmiştir. Şah II. İsmail'in kısa saltanatı zamanında ise Sünni seyyidler desteklenmiştir. Özellikle Şah I. İsmail ve Şah I. Tahmasb zamanında Şiî ulemâyaya duyulan ihtiyaç İran dışından birçok Şiî'nin ve Seyyid'in bölgeye gelmesine neden olmuş, hem dışardan gelen bu seyyidler hem de İran'da yerleşik halde bulunan seyyidler Safevi Devleti'nin en önemli destekçileri

¹⁰¹Roger M. Savory, "Şah İsmail Döneminde Safevi Devleti'nin Temel Kurumları", Çev. Emin Kırkıl, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 10/2004, s.200-203.

olmuştur. Safeviler itibarlarını korumaları için humus gibi tartışmalı bir gelir kaynağının seyyidlere tahsis edilmesini sağlayarak maddi açıdan onların rahat bir konuma gelmelerini sağlamıştır. Seyyidlerin toplum içerisinde itibarlarını korumak için şahlar onlara hürmet göstermiştir. Şîî Seyyid ulemâ, sivil ve dini bürokrasisi içerisinde önemli makamlara tayin olunmuşlardır.

Dini bürokrasinin gelişmesine önemli katkıda bulunan seyyidler Şîîliğin halk tabanına yayılmasını kolaylaştırmışlar ve Safevi şahlarından almış oldukları siyasi ve ekonomik destek sayesinde de 1500'lü yıllara kadar Sünnî bir coğrafya olan İran'ı Şîîleştirmişlerdir. Safevi Şahlarının seyyidlik iddiası ve seyyidlere karşı göstermiş olduğu tutum da halkın Safevilere bağlılığını arttırmış, şahların iktidarını güçlendirmiştir. Safevi Şahları tarafından Seyyidlerin Şîîliğe bağlı olmalarına veya muhalefet potansiyeli taşımamalarına hassaten özen gösterilmiş, Şah II. İsmail zamanı istisna devletin resmi mezhebine ve Safevi hâkim ideolojisine aykırı davranan Sünnî seyyidler bertaraf edilmiştir. Nihayetinde Safevi Devleti'nin kurumsallaşma süreci olarak da adlandırılabilir olan 16. Yüzyıl İran'ında Seyyidler üzerinden yürütülen Şîîleştirme faaliyetlerinin günümüz İran milli kimliğinin oluşmasına da katkı sağladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Algar, Hamid “Çârdeh Ma'sûm-ı Pâk”, *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s.227-228.
- A.H. Morton, Michele Membré, *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539–1542)*, by The School of Oriental and African Studies, University of London, London 1993.
- Abdi Beğ Şirazî, *Safeviler: Tekmiletü'l Ahbâr*, Haz. Şefaattin Deniz, Hasan Asadi, İstanbul 2009.
- Akaçeri, Seyyid Haşim – ALLAHYARÎ, Hasan, “Tehvil-i ve Tenv'i-i Mefhumu Siyadet Der Asr-ı Safeviyye”, *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, Tahran 1390.
- Akaçeri, Seyyid Haşim- ALLAHYARÎ, Hasan, “Caygah-ı Sadat der Mansıb-ı Kelanteri der Devre-i Safeviyye”, *Cami-i Şinasi-yi Tarihi*, Tahran 1394.
- Akaçeri, Seyyid Haşim, *Mukaddeme-i Ber Münasebat-ı Din u Devlet Der İran Asr-ı Safevi*, Tahran: İntişarat-ı Tarh-ı Nu, Tahran 1389.
- Meşkühü'l sultan, Akber, *Meşkühü'l Müsâfirin*, Haz. Haşim Mukaddes, Neşr-ı Miras-ı İslâmî-yı İran, Tahran1 376.

(ATAD)

- Aliev, Saleh Muhammedoğlu, "Elkas Mirza", *DİA*, C.11, İstanbul 1995, s.55.
- Allahyarî, Hasan "Tehlil-i Tarih-i Muhacerat-ı Sadat Ez İnan be Hind der Asr-ı Safevi: Ba Takid-i ber Teneşhay-ı Deruni ve Biruni-yi Sadat", *Mütalaat-ı Tarih-i Ferhengi*, Sal-ı heftum, şomare bist u heştum, Tabıstan, 1395, s.1-22.
- Anonim, *Tarih-ı Cihangüşâ*, Haz. Alla Data Muzaffer, Neşr-ı Danışgâh-ı Tebriz, Tebriz 1397.
- Apaydın, H.Yunus, "Humus", *DİA*, C.18, İstanbul 1998, s.365-369.
- Apaydın, H.Yunus, "İctihad", *DİA*, C.21, İstanbul 2000, s.432-445.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Safevi Hükümdarı şah Abbas'ın Dinî Siyaseti", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3, Summer 2015, p. 1329-1337.
- Aydoğmuşoğlu, Cihat, "şah II. İsmail (1576-1577)Devri Siyasî ve Dinî Hâdiseleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 48, Summer II 2016, s.59-67.
- Bala, Mirza, "İnan, Tarihi Bakış", *İA*, C.5/2, MEB, 1997,s.1015-1028.
- Budak Münsî-İ Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, Haz. Muhsin Behram Nejad, Miras-ı Mektub, Tahran 1378.
- Caferiyan, Resul "Revabıt-ı Sadat-ı Ben-i hüseyin-i Medine ba İsfahan-ı Safevi ber Esas-ı İtlaat-ı Tuhfetü'l Ezhar", *Ayine-i Miras*, Sal-ı Çeharem, şomare 4, Behar: 81, Tarihsiz.
- Cunabedî, Mirza Bey, *Ravzetü's-Safeviyye*, Haz. Gulâm Rıza Tabatabâî Mecid, Mecmu'-yü İntışârât-ı Ebedî ve Tarih, Tahran 1378.
- Çelenk, Mehmet, "Safevîlerin Din Politikası ve İnan'ın şüleşme Seyri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Çanakkale 2014, s. 29-33.
- Çerçi, Faris, *Gelibolulu Ali ve Hünhü'l Ahbâr'ın II. Selim, III. Murat ve III. Mahmut Devirleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000.
- Dağlar, Mehmet, "şah Tahmasb'ın Dini Siyaseti (1524-1576)",Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017.
- Dağlar, Mehmet, "Safevî Bürokrasisinde Seyyidler (1524-1629)", *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 999-1010.
- Ed-Dûri, Abdulazîz, "Bağdat", *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.425-433.
- Efendiyev, Oktay, *Azerbaycan Safevi Devleti (16.Yüzyıl)*, Çev. Ali Asker, İstanbul 2018.

- Kazvinî, Yahya ibn-i Abdüllatif El Hüseyinî, *Lebbut Tevarih*, İntisarat-ı Müessesesi Haver, Tahran 1314.
- Emecen, Feridun, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları I: Bayezid (II), Yavuz, Kanuni*, İstanbul 2011.
- Emir Mahmud Handmir, *İran Der Ruzgar-ı Şah İsmail ve Şah Tahmasb-ı Safevi (Zeyli Habibü's Siyer)*, Tahran 1390.
- Eravcı, Hacı Mustafa, "Safevi Hanedanı", *Türkler Ansiklopedisi*, c.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.886-890.
- Gholsorkhi, Shohreh, "Ismail II and Mirza Makhdum Sharifi: An Interlude in Safavid History", *International Journal of Middle East Studies*, Vol: 26, No. 3, 1994, s. 477- 488.
- Gündüz, Tufan Kızılbaşlar, *Osmanlılar, Safevîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
- Gündüz, Tufan, "Safeviler", *DİA*, C.35, İstanbul 2008, s.451-457.
- Gündüz, Tufan, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't- Tevârih*, C.III, Haz. Abdül Hüseyin Nevâyî, İntişârât-ı Babek, Tahran 1357.
- Hasan Bey Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, Cild-i Sevvom, Haz. Abdül Hüseyin Nevâyî, İntişârât-ı Babek, Tahran 1389.
- Hurşah Bin Kubad El-Hüseyinî, *Tarih-i İlçi-yi Nizamşah*, Neşr: Muhammed Rıza Nasiri-Koiçi Haneda, Çap-ı Umur-u Fenni, Tahran 1379.
- Iqtıdar Husain Sıddıquî, "Nizamşâhî", *DİA*, C.33, İstanbul 2007, s.191-192.
- İskender Bey Münşî, *Tarih-i Âlem Ârâ-yi Abbasi*, Haz. İrec Afşar, Müessesese-i İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1387.
- Javanshir, Babak, "İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Kadı Ahmet Tetevi- Asaf Han-I Kazvini, *Tarih-i Elfi*, neşr: S. Ali Davud, Tahran 1999.
- Kaplan, Doğan, *Safeviler ve Kızılbaşlık*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.
- Karadağ Çınar, Gülay "Safevî Devleti'nin Güçlü Melikesi Hayrünnisa Begüm (985-987/1578-1579)", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, 2011, s.87-103.
- Kazvinî, Kadı Ahmed Gaffarî, *Tarih-i Cihân Ârâ*, Haz. Müctebâ Minevî, Neşriyât-ı Kitabfüruş-ı Hâfız, Tahran 1343.

- Kesik, Beyhan “Kanuni’nin şah Tahmasb’ın Gazeline Cevabı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, (Mart 2015), s. 203-210.
- Kılıç, M.Erol, “Nimetullah-ı Veli”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s.133-134.
- Kumî, Kadı Ahmed bin şerafeddin el Hüseyin el Hüseyinî, *Hulâsatü’t-Tevârih*, C. I-II, Haz. İhsan İşrakî, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tehran, Tahran 1383.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “ Seyyid”, *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s.40-43.
- Kütükoğlu, Bekir, “şah Tahmasb”, *Vekayinüvis Makaleler*, İstanbul 1994.
- Menuçehr Parsadust, *şah Tahmasb-ı Evvel*, şirket-i Sihami, Tahran 1391.
- Meşkuriyan, Muhammed Taki, CAFERİ, Ali Ekber, “Sadat-ı Lale-i Tebriz der Güzar-ı Be Asr-ı Safevi”, *Fasıl-nâme-i İlmi*, Sal-ı Bist-u Pencum, Devre-i Cedid, Zımistan, Tahran 1394.
- Minorsky, Viladimir, “Müşa’şalar”, *İA*, İstanbul,1997, C.8, s.841-844.
- Mitchell, Colin P., *The Practice Of Politics in Safavid Iran (Power, Religion and Rhetoric)*, I. B. Tauris, London 2009.
- Muhammed Hüseyin Huşvakt, *Tecziye ve Tahlil-ı Tesmîmgiri Der Siyaset-ı Harecî*, İntişârât-ı Vezâret-ı Umûr-ı Harecî, Tahran 1375.
- Muhammed İbn-I Hidayetullah Afuşte-i Natanzî, *Nekavetü’l Asar*, Haz. İhsan İşrakî, İntişârât-ı Esâtir, Tahran 1373.
- Musalı, Namığ, “I. şah İsmail’in İdari-Askeri ve İçtimai-İktisadi Politikaları Üzerine Bazı Notlar ve Değerlendirmeler”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, İstanbul 2018, İlkbahar, 5/14, s.1-46.
- Müderriş Tabatabayî, Misâlhâ-yı Sudûr-ı Safevi, Tahran 1389.
- Naskali, Esko, “İran Tarihi”, *DİA*, İstanbul, 2000, C. 22., s.394-395.
- Nevai, Abdülhüseyin, *İran ve Cihan: Ez Moğol Ta Kaçariye*, Müessese-i Neşri Hüma, Tahran 1366.
- Newman, Andrew, “The Role of the Sadat in Safavid Iran: Confrontation or Accommodation?”, *Oriente Moderno*, Nuova Serie, Anno 18(79), Nr.2, 1999, s.577-596.
- Newman, J. Andrew, *Safavid Iran Rebirth of a Persian Empire*, Newyork: 2009.
- Oruç Bey Bayat [İranlı Don Juan], *İlişkiler Bir şiî Katolik*, (Tercüme ve Notlar: Tufan Gündüz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- Öz, Mustafa, “şiâ’da Humus”, *DİA*, C.18, İstanbul 1998, s.369-370.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “İran, Fetihden Safevilere Kadar”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.395-400.
- Sâm Mirza-Yı Safevi, *Tuhfe-i Sâmî*, Haz. Fatma Enguranî, Tahran1389.
- Savory, Roger M., “şah İsmail Döneminde Safevi Devleti’nin Temel Kurumları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Çev. Emin Kırkıl, 10/2004, 199-216.

- Savory, Roger, *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge 1980.
- Sefakiş, Hamidreza, *Safeviyan Der Gozeşti Tarih*, İntişarat-ı Sahn, Tahran 1390.
- Seyyid Hasan Esterabadî, *Tarih-i Sultani (Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi)*, Haz. İhsan İşrakî, İntişârât-ı İlmi, Tahran 1366.
- Streusand, Douglas E., *Ateşli Silahlar Çağında İslam İmparatorlukları: Osmanlılar, Safevîler, Babürlüleri*, Çev. Bahar Fırat, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013.
- Stewart, Devin J, "The First Shaykh al-Islam of The Safavid Capital Qazvin", *Journal of The American Oriental Society*, Volume 116, Number 3, July-September 1996.
- Sümer, Faruk, "I. ve II. Abbas Devirleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1990, S.69, s.9-32.
- Sümer, Faruk "Akkoyunlular", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s.270-274.
- Sümer, Faruk, "Abbas I", *DİA*, C.1, İstanbul 1998, s.17-19.
- Şah Tahmasb Bin İsmail Safevi, *Tezkire-i Şah Tahmasb*, İntişarat-ı Şark, Tahran 1363.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1996.
- Şeriati, Ali, *Şîa*, Çev. Hicabi Kırlangıç, Ankara 2013.
- Şeref Han, *Şerefnâme*, Çev. M. Emin Bozarıslan, Ant Yayınları, İstanbul 1971.
- Türkoğlu, Oğuz, *Safevî İmparatorluğu*, Parana Yayınları, İstanbul 2022.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, C. III, Ankara 1995.
- Yazıcı, Tahsin, "Şah İsmail", *İA*, C.11, MEB, 1979, s. 275-279.
- Yazıcı, Tahsin, "Safevîler", *İA*, C. 10, 1967, s.53-59.